

ІСТОРІЯ ФІЛОСОФІЇ

УДК 111:141.12

DOI 10.35423/2078-8142.2020.1.2.04

А. М. Малівський,
кандидат філософських наук,
доцент кафедри філософії та соціології
Дніпровського національного університету
залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна
м. Дніпро, Україна
e-mail: telepat-57@ukr.net
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6923-5145>

МЕТАФІЗИКА ДЕКАРТА ЯК ВЧЕННЯ ПРО УМОВИ САМОРОЗБУДОВИ ОСОБИСТОСТІ

Опонуючи дискусійній рецепції метафізики Декарта, автор зосереджується на її тлумаченні як умов особистісної самореалізації. Інтерпретація мислителя в контексті незавершеної революції Коперника прояснює чинники актуалізації належних засадин людської поведінки. У процесі звернення до приватного листування обґрунтовується правомірність а) оцінки періоду роботи над незавершеними «Правилами для керування розумом» як етапу метафізики та б) з'ясування мотивів роботи над незавершеним ним текстом. Аналіз спадщини Декарта як осмислення умов розбудови особистості увиразнює її змістовну спорідненість із вченням Канта. Йдеться насамперед про межі людського знання як передумову свободи, а також про принципову відмінність знань людини та зовнішніх речей. Глибоке знайомство з метафізикою Декарта свідчить про її дистанціювання від науки та релігії та його розважливе ставлення до ідеї абсолютизації мислення. А оскільки усвідомлення метафізичності людської природи зумовлює звертання Декарта до мистецтва, то подальші перспективи дослідження автор пов'язує з вивченням його ролі.

Ключові слова: Декарт, метафізика, особистість, свобода, наука, етика, релігія, поетика.

Історія філософії демонструє широкий діапазон трансформацій образу метафізики – від злетів (перша філософія та мати всіх наук) до визнання її зайвості та навіть смерті. Нині відбувається її реабілітація та пошуки в минулому суголосних сучасним шуканням форм. Істотні труднощі цих пошуків пов'язані з унікальністю нинішнього стану речей та розмаїттям підходів до його тлумачення. До незаперечних здобутків на цьому шляху безперечно належить теза Е. Корета щодо її особистісного характеру. Метафізика Декарта, здавалося б, у такому контексті однозначно потрапляє в число неприйнятних, оскільки асоціюється з вченням про субстанції та дегуманізовані сутності.

Ознайомлюючись у загальному плані з поширеними варіантами тлумачення філософського вчення Декарта, ми дізнаємося про його почесне місце у статусі патріарха, який свого часу виконав роль батька, а нині його спадщина виглядає як своєрідний ігровий майданчик для дітей (студентів). Свідченням істотних зрушень у філософському ландшафті сучасності є вихід на перший план серйозних труднощів, пов'язаних зі спроможністю сучасного покоління пройти вчення мислителя та «переступити» через нього. Означені вище усталені поверхові уявлення постають як результат тривалої традиції, одночасно з якою нині співіснує потужний рух посиленого інтересу до його вчення серед знаних мислителів, який справедливо кваліфікується як рух «Назад до Декарта» (Ж.-Л. Марйон). Розкриваючи імплікації цього руху, варто зауважити його спрямованість проти загальноновідомих кліше щодо втілення у вченні мислителя інструментального та дегуманізованого розуму.

Переходячи безпосередньо до метафізики Декарта, вважаємо за потрібне привернути увагу до парадоксальності оцінок її на сторінках дослідницької літератури, а саме – поширеність традиції випускати критичні стріли співіснує з посиленням інтересу до «Медитацій» як головного метафізичного твору. Усе ще недостатньо проясненими нині є слова Декарта з «Опису людського тіла» про те, що «немає більш плідного заняття, ніж самопізнання». Драматичність ситуації стає більш явною за умови уваги до неза-

вершеного характеру творчості мислителя, тобто повного змістовного розгортання його задуму. Для ілюстрації мого розуміння останньої тези вважаємо за слушне звернутися до листа до французького перекладача «Принципів філософії», який друкується як Передмова до них. Означений там образ філософської системи зображується мислителем у вигляді дерева, коренем якого є метафізика, стовбур фізики, а гілки, які приносять плоди, – механіка, медицина та етика. На глибоке переконання Декарта, змістовна розбудова останньої передбачає антропологічне підґрунтя, тобто вчення про людину. Маючи його на увазі, слушно навести самокритичне зізнання Декарта на сторінках цього твору: «... я ще недостатньо прояснив усі ті речі, які хотів би тлумачити тут» [6, АТ: VIIIА, с. 315]. Іншим словами, мислитель визнає недостатню розробку ним вчення про людину, укорінене в метафізиці. Останній момент слушно враховувати, звертаючись до спостережень істориків філософії щодо ключової ролі самотності та оригінальності особистості мислителя як конститутивного моменту спадщини. Автор біографічного дослідження Десмонд Кларк обґрунтовано зауважує, що «його інтелектуальний проект був унікально персоналістичний та особистісний» [5, с. 68], що підтверджує мою концепцію. За останні кілька років з'явилися репрезентативні видання, сторінки яких демонструють змістовну розробку тривалий час знехтуваних антропологічних аспектів спадщини Декарта. До їх насамперед належать як надруковані в 2017 р. матеріали конференції, присвяченої трактату «Людина» [3], так і оксфордський довідник 2019 р., присвячений філософії французького мислителя та картезіанства (до його сторінок будемо звертатися пізніше). Результати наших власних досліджень за останні роки оприлюднені на сторінках монографії [2] та статті [8], які тут можна резюмувати в кількох теоретичних положеннях. У центрі уваги мислителя знаходиться сполучення «людина – Бог», інтенсивні медитації щодо якого і стали змістом його метафізики. У такому контексті актуалізуються завдання прояснення як характеру співвідношення наукової та філософської революцій, так і специфіки нового способу бачення метафізики. Також на перший план виходить питання про спосіб виразнення змістовних трансформацій епохи, яка є спадкоємицею епох середньовіччя та Ренесансу (тобто теології та гумані-

зму). До найменш розроблених аспектів філософської спадщини Декарта все ще належить його метафізика та характер її прояви в людській природі.

Виходячи зі сказаного, слушно вбачати мету дослідження в проясненні специфіки сучасного бачення витоків та змісту Декартової метафізики як вчення про умови саморозбудови особистості. Її реалізація передбачає зосередження уваги на таких основних завданнях: аналіз репрезентативних варіантів тлумачення метафізики Декарта в дослідницькій літературі; вивчити контекст становлення задуму Декарта та першу форму оприявлення ним нового типу метафізики; здійснити експлікацію основних вимірів картезіанської метафізики в його найбільш довершеному творі як вчення про передумови особистісної саморозбудови.

Аналіз репрезентативних варіантів метафізики Декарта в літературі

Нині до репрезентативних публікацій стосовно метафізики Декарта доцільно віднести статтю Лоуренса Нолана «Метафізика Декарта» в новому оксфордському довіднику, присвяченому осмисленню філософської спадщини мислителя та його спадкоємців, яка претендує на роль підсумкової. Означена стаття покликана прояснити та систематизувати хід думки метафізики Картезія, втіленням якого автор вважає поняття атрибуту та субстанції як центральний, об'єднуючий принцип. І хоча намір автора максимально вписати концепцію мислителя в контекст традицій та сучасної йому епохи є ознакою його сумлінності, але водночас з позицій герменевтики важко погодитися з тезою щодо правомірності шукати автентичну метафізику на шляху буквального відтворення способу мислення середини XVII ст. Не менш дискусійною є категорична теза Нолана про метафізику на службі фізики [11, с. 89]. Важно погодитися з обраним ним способом викладу основних ідей Декарта, який як і в опублікованих текстах, так і в приватному листуванні дистанціювався від ролі рупора філософських ідей. Як відомо, йому була близькою та привабливою ідея продуктивного діалогу зі своїми сучасниками. Аргументами є як нереалізований задум надрукувати «Дискурсію» разом із зауваженнями та відпові-

дями на них, так і нині доступний широкому загалу текст «Медитацій про першу філософію», який є єдиним цілим із Запереченнями та Відповідями на них. Тут здається слушним акцентування діалогового способу філософування Декарта, відзначеного свого часу Ж.-Л. Марйоном [10, с. 30–41] та Лорансом Рено на сторінках означеного вище довідника [12, с. 229–237].

До аксіоматичних істин у декартознавчій літературі до недавнього часу належала ілюзія щодо достовірності техноморфної спрямованості шукань мислителя. Традиційно тлумачення Декартом принципово нових перспектив пов'язується з наукою та технікою, оскільки базується на поверховій рецепції відповідного фрагменту з «Дискурсії». «На перший план виходить, – пише він, – можливість та необхідність замінити попередню умоглядну філософію на практичну як умову дійового сприяння загальному благу: «... можна... стати *немовби* господарями та панами Природи» (Курсив мій. – М. А.). Як засвідчує уважне прочитання цього фрагменту, однозначна теза щодо техноморфної спрямованості набуває переконливості за рахунок «принесення в жертву» сполучника *comme* (немовби – *фр.*).

Репрезентативним прикладом життєздатності технократичної концепції метафізики Декарта є нещодавно опублікована (2015) монографія Ганоха Бен-Ямі «Філософська революція Декарта: Переоцінка» [4]. Для автора виглядає аксіоматичною належність потреб науки та техніки до ключових чинників становлення філософської думки продовж останніх кількох століть. «Сучасна філософія здійснює новий поворот... завдяки науково-технічному розвитку». А оскільки йдеться про детермінуючий вплив науково-технологічного розвитку продовж кількох попередніх століть, то оригінальність та революційність Декарта пропонується вбачати в оприявленні ним потреб техніки, тобто прояснення питань про те, чого «здавалося б, вимагає наука цієї епохи та досягнення її технології» [4, с. 8].

Картезіанська метафізика, на думку автора монографії, укорінена в «його складному, інноваційному світогляді, котрий базується на широкому діапазоні технологічних, наукових, методологічних та інших ідей». Одним з результатів означеного бачення є дискусійна теза автора монографії щодо методу Першої «Медита-

ції» як «ілюзії» [4, с. 201]. В означеному контексті метафізика як перша філософія виглядає чимось зужитим та зайвим на шляху науки, прикладом чого є залишки схоластики у вигляді ключових проблем «Медитацій» – відмінність ума і тіла, доказ існування Бога, ідея злого генія, загальні причини хибності знань тощо. Найбільш репрезентативними проявами концепції технологічного детермінізму Бен-Ямі є четверта та п'ята глави його монографії, де він звертається до фізіології та вчення про душу як найбільш виразної демонстрації впливу детермінуючого впливу машинної технології. Яскравим прикладом «вирішального вкладу» Декарта дослідник називає його ідею пояснення живих істот за допомогою принципів та законів неживої природи, хоча зазначає, що його позиції, яка «випередила свій час», бракувало емпіричного підтвердження [4, с. 107]. Марно було б на сторінках цього дослідження шукати форми прояви запиту епохи на розбудову вчення про людину та розробки метафізики як експлікацію умов її самореалізації. Як ми вже відзначали, сьогодні дедалі більш привабливими та перспективними є ті варіанти тлумачення метафізики, в основі яких лежить антропологічна орієнтація.

Робота над «Правилами» та становлення нового типу метафізики

Першим способом фіксації наявності у Декарта власної позиції щодо метафізики є поняття «новий проект» у приватному листі до Мерсена від 15 квітня 1630 р., де він стисло окреслює основні мотиви своїх шукань у процесі роботи над незавершеним текстом «Правил для керування розумом». А оскільки для Декарта як правовірного католика (яким він залишався все своє життя) насущною була потреба наближення до Бога, то умовою її реалізації для нього стала відмова від цінностей повсякденного життя та звільнення простору для розбудови вертикальних вимірів людського духу, тобто настанова на експлікацію умов самореалізації особистості.

Необхідною передумовою належного існування людини є її власні зусилля для виходу за межі усталених уявлень, усвідомлення нових викликів та здійснення перевороту у способі світосприй-

няття. Узагальнюючи власну позицію наприкінці восьмого «Правила», Декарт формулює власне кредо у вигляді імператива: «Кожен, хто має принаймні найменшу любов до істини, повинен здійснити хоча б раз у житті» спробу самопізнання, тобто вийти за межі традицій та досягнути природу та масштаби людського знання [6, АТ X: 397–398].

Виходячи з контексту незавершеної революції Коперника, Декарт усвідомлює драматичну гостроту питання про належні засади людської поведінки, розв'язання якої передбачає прояснення питання про умови можливості свободи людини. Реалізацію цього запиту мислитель пов'язує з ревізією усталених тлумачень зв'язків і, насамперед, категорій випадковості та необхідності. Серед сторінок «Правил» відзначимо ті, де увиразнюється прообраз *cogito* як безсумнівної істини. Зокрема, йдеться про постать Сократа, для якого в процесі сумніву увиразнюється характер сполученості його природи з істиною та хобою. Інші приклади тих глибоких істин, які заслуговують на пріоритетну увагу, для нього пов'язані зі сполученням людина – Бог. Нині їх необхідний характер прихований від більшості людей, хоча сьогодні важко не впізнати в них прообраз базових положень метафізики «Медитацій»: ««Я існую, отже Бог існує», а також «Я розумію, отже маю ум, відмінний від тіла»» [6, АТ X: 421-2].

В умовах наукової революції та становлення нової картини світу, складовою якого є людина, для Декарта максимально драматизується проблема свободи. Безумовна цінність останньої та її пріоритетність щодо процесу розбудови нового образу світу є для нього аксіоматичними. А тому спостерігається акцентування обмежених можливостей розуму як умова свободи. У восьмому «Правилі» ми читаємо: «На цьому етапі немає більш корисного пізнання, ніж питання про те, що є людське пізнання та якими є його межі» [6, АТ X: 397]. У десятому «Правилі» мислитель наголошує на неоднозначності чинників існування того «порядку та міри», які є для нього основним предметом уваги. Він наголошує на доцільності розрізняти два типи існування, а саме – порядок, котрий природно існує в самих речах, та штучно створений людиною порядок. Означена диференціація важлива, насамперед, як вагомий аргумент для відмови від спокуси абсолютизації природ-

нично-наукового мислення, з якою часто асоціюється позиція Декарта. Не менш важливим моментом його вчення є наголошення на певній приблизності та умовності природничо-наукової картини світу. Відзначимо, що тут Декарт, як і пізніше Кант, наголошує на принциповій відмінності наших знань про речі та речей самих по собі. У тексті «Правил» ми зустрічаємо тезу, значущість якої важко переоцінити: «Коли ми розглядаємо відповідність речей нашим знанням про них, наше бачення має відрізнятись від того, якими вони мають бути, якщо ми говоримо про них згідно з тим, як вони існують у реальності» [74, АТ X: 418]. У наведених формулюваннях Картезія важко не помітити ідеї, споріднені з диференціюванням наших знань про речі та речей самих по собі в Канта.

Маючи на увазі незаперечний гуманістичний пафос тексту «Правил», сучасні авторитетні дослідники акцентують факт їх непересічної значущості у творчій біографії мислителя. Насамперед йдеться про укоріненість у цьому тексті декартової концепції метафізики, свідченням чого є творча дискусія відомого фахівця Фердинанда Алк'є та його знаменитого співвітчизника – Жан-Люка Марйона. Перший з них категорично наполягає на відсутності будь-яких проявів метафізики в незакінченій праці, посиляючись на вузькість та упередженість базової настанови. Він зауважує, що «Правила» не містять жодних слідів метафізики. Навпаки, твердить мислитель, в цій роботі залишається відсутність певності стосовно природи ума, тож її тенденція підганяти всі істини під одну й ту саму програму безпосередньо засвідчує, що коли Декарт писав «Правила», його думка все ще лишалася винятково на рівні науки. Аналізуючи цю думку свого співвітчизника, Марйон наголошує на доцільності антитези, а саме: хоча «Правила» й посиляються лише на суто інтелектуальні прості природи, водночас до процесу осмислення залучається воління як те позаінтелектуальне, яке «пізніше виявляє себе як сфера метафізики». А тому цей текст він кваліфікує як знакову віху у процесі розробки метафізики: «ми маємо визнати, що хоча «Правила» актуально не являють собою розгорнутий виклад картезіанської метафізики, вони тим не менше артикулюють її фундаментальну концепцію та припускають її першочергове значення». Мені важко не погодитися з висновками Марйона

про те, що ««Правила» містять «елементи метафізики». Маючи на увазі її своєрідність та передбачаючи можливі заперечення, авторитетний дослідник наголошує на тісній сполученості методу та метафізики, пропонуючи тезу про метафізику, яка втілена в теорії методу [9, с. 118–120].

Досі недооцінений потенціал для прояснення способу і характеру укоріненості метафізики Декарта в тексті «Правил» містять сторінки згадуваного вище листа до Мерсена. Вони дають можливість як пролити нове світло на дискусію в сучасній літературі щодо витоків та змістовної своєрідності філософського вчення мислителя, так і прояснити чинники незавершеності «Правил» та змістовно окреслити своєрідність позиції їх автора на цьому етапі. Насамперед, означений лист є цінним як ілюстрація виходу Декарта за межі наукової революції, так і зосередження уваги на метафізиці як першій філософії. Для французького мислителя, як і для блаженного Августина, тут насамперед йдеться про пізнання Бога та самого себе. Це є, пише Декарт, «те завдання, з якого почалися мої студії», а саме – «прагнення пізнання Його і пізнання себе». Звертання до попереднього етапу творчості дає можливість конкретизувати той контекст, в якому увага зосереджується на поняттях Бога та людини. Мається на увазі центральна роль антропологічно-етичної проблематики, увиразнена в «Ранніх записках». В обох випадках йдеться про проблему засад належної поведінки людини, де знаковим є формулювання питання 1619 р.: «Яким шляхом я піду?» Як засвідчують сторінки листа від 1630 р. (тобто через два роки після припинення роботи над текстом «Правил»), Декарт демонструє недвозначне повернення до цього питання. Нині можна напевне говорити про змістовну спадкоємність та майже буквальне означеної вище проблеми відтворення на сторінках листа: «Але про що я турбуюсь більше за все – та вірую, що це найбільш важливе, – твердить він, – так це про те, щоб дізнатися, чим мені необхідно керуватися у житті» [6, АТ X: 137]. А оскільки в останньому випадку позиція Декарта істотно відрізняється від попередньої, то він застосовує словосполучення «новий проект», акцентуючи її своєрідність. На нашу думку, тут йдеться про «новий проект» як про нове тлумачення вже існуючої проблеми, яка постала в новому світлі.

Усвідомлюючи гостроту проблеми належних засад людської поведінки та шукаючи власний варіант її розв'язання, Декарт приймає до уваги принципово нові умови її актуалізації. Він пам'ятає як про усталену традицію її релігійного тлумачення, так і про контекст наукової революції, який зумовлює вихід на перший план математики як ідеал максимальної достовірності. У першому випадку мислитель дистанціюється від релігійного аспекту, розмежовуючи сферу традиційної теології та філософії. На сторінках листа Декарт наголошує, що для нього теологія пов'язана з одкровенням, а метафізика є важливою як дослідження за допомогою людського розуму.

Конкретизуючи своєрідність змістовного осмислення Декартом другого моменту, варто акцентувати наявність у нього твердої переконаності щодо важливості метафізики для нового типу філософування. Як наслідок, у листі до Мерсена він зауважує не лише можливість досягнення нею рівня математичних знань, а й істотне перевищення його, тобто вказує на більш високий шабель достовірності метафізичних істин. Експлікуючи своє прозріння, у листі до Мерсена Декарт відзначає: «... зрозумів, як можна довести метафізичні істини методом більш очевидним, ніж геометричні докази» [6, АТ X: 144]. Більш глибоке прояснення власної позиції в автентичній формі, яка передбачає медитації щодо сполученості людини і Бога, була репрезентована ним значно пізніше на сторінках його класичного твору з метафізики.

«Медитацій» про передумови особистісної саморозбудови

Як засвідчує історія декартознавства, чинником автентичного тлумачення цього тексту є належна увага до способу його укоріненості в особистісних обставинах. Нехтування ним часто проявляється у некритичній орієнтації на уявлення щодо спрямованості основних зусиль мислителя на обґрунтування нової картини світу. Прикладом є усталена традиція аналізувати ключову роль сумніву як спосіб прояснення вихідного пункту філософування Декарта. Однак в межах пріоритетності антропологічного ракурсу для нього на першому плані знаходиться не так питання про спроможність людини виступати в ролі вихідного пункту в процесі розбудови та

обґрунтування нового бачення світу, як умова розв'язання проблема покликання людини у Всесвіті. Для нього вона тут важлива як втілення парадоксу, оскільки, будучи часткою природи, водночас покликана вийти за її межі та наблизитися до Бога. Виходячи за межі наївної рецепції богоподібності людини як її раціональності, Декарт наголошує на надзвичайній складності означеного завдання. Іншими словами, парадоксальність людської природи стає більш явною за умови уваги до способу співвідношення її основних складових. Виходячи за межі позірності, він констатує: «все, що є в мені, я маю від Бога», однак одночасно я не позбавлений істотних вад, оскільки, як свідчить досвід, «я все ж підвладний незліченним заблудам». Повертаючись до ідеї недовершеності людської природи, він знов констатує – «моя природа є вельми слабкою та обмеженою» [1, с. 216– 218]. Змістовно окреслюючи позицію Декарта щодо умов можливості самореалізації людиною свого покликання, варто звернути увагу на спосіб акцентування ним ієрархічності її внутрішнього світу. Розкриваючи її, він зауважує безумовний пріоритет божественного начала в її природі: «в мені... раніше є сприйняття нескінченного, а не скінченого, тобто – сприйняття Бога, а не мене самого» [1, с. 198]. Аксіоматично, що домінуючим началом у людській природі є божественне начало як втілення нескінченості.

Зіставляючи означені ідеї зі способом їх презентації на сторінках «Дискурсії», ми краще розуміємо мотиви її незадовільної оцінки Декартом. Прояснення чинників останньої передбачає звернення до ситуації незавершеної революції Коперника, яка, як за свідчує історичний досвід, містить низку спокусливих ходів думки, з якими і нині часто асоціюється ідейний багаж «Дискурсії». Йдеться про можливість перебільшення статусу людини у Всесвіті, проявою чого є абсолютизація її мислення та антропоцентризм. У такому ракурсі своєрідність способу викладу метафізики у «Медитаціях» слушно означити як спростування названих спокус та тих припущень, які їх уможлиблюють. На сторінках найдосконалішого втілення Декартової метафізики для її автора важливим є насамперед продовження розпочатої в тексті «Правил» лінії на окреслення та осмислення передумов особистісної саморозбудови. Маючи на увазі наскрізний характер сполучення людина – Бог для спадщини

мислителя в цілому, важко не визнати його предметом метафізики Декарта. Дослідницька література демонструє життєздатність спокус її редукціоністського тлумачення, серед яких чільне місце посідає акцентування раціональної компоненти людської природи та раціональності світобудови. Ознаки усвідомлення цієї спокуси Декартом присутні на сторінках «Медитацій», які водночас містять і її спростування. У цьому контексті слушно привернути увагу до обраного ним способу дистанціювання від тих проявів пихатості та зарозумілості людини, які відомі як атеїзм. У «Посланні» представникам факультету теології Паризького університету позиція атеїстів означається як безпідставні претензії на звання розумних і вчених тих людей, які зазвичай є «більше недоуками». Конкретизуючи дещо нижче (У передмові до читача) змістовні вади їхнього підходу, Декарт зауважує присутність тут неприйнятної для нього антропоморфного тлумачення Бога. До його проявів належать «або додавання Богові людських афектів, або присвоювання нашим умам таких (необмежених) сили та мудрості» [1, с. 126, 130].

Враховуючи характер змістовної поєднаності обмеженості людської природи та всемогутності Бога, Декарт окреслює своє розуміння можливості для людини обирати саму себе, свій належний образ. Істотно, що в процесі реалізації цього наміру він не зупиняється перед наївним тлумаченням буквального розуміння Бога як втілення всемогутності. А тому авторитет Творця залучається ним як спосіб благословіння людини на вільне життя та відповідальний вибір. І хоча для нього безперечно, що Бог міг створити людину такою, що ніколи не помиляється, але водночас аксіоматичною є теза про те, що досконалість Всесвіту передбачає не їх буквальну подібність, а наявність у людини певних вад – «деякі його частини не позбавлені недоліків» [1, с. 230].

Акцентуючи обмеженість усталеного бачення метафізики Декарта як обґрунтування достовірності фізики, що передбачає фрагментарне залучення образу Бога, слушно привернути увагу до повної назви «Медитацій», де акцентується ключова роль ідеї доведення існування Бога. Реалізація останнього завдання передбачає а) істотну зміну ракурсу рефлексії щодо сполучення людина – Бог, а саме – вихід за горизонтальний вектор, орієнтований на науку і

техніку та б) перехід до зосередження уваги на осмисленні умов можливості вертикальних вимірів, які для нього пов'язані зі свободою волі. Іншими словами, вивчення позиції Декарта щодо належних засад людської природи в тексті «Медитацій» передбачає змістовну розробку вектора, означеного в листі до Мерсена, де згадується про намір сприяти формуванню у юрби (як носіїв «слабких умів») більш піднесеного уявлення про Бога. Для нього безсумнівно, що останнє можливо за умови постійних та цілеспрямованих вправ та зусиль особистості, оскільки в протилежному випадку людина приречена на некритичне відтворення усталених традицій, адже «... певна бездіяльність повертає мене до звичного життя» [1, с. 154]. У процесі інтерпретації наслідків цієї констатації стає явною парадоксальність позиції Декарта стосовно можливості вичерпного пізнання людиною свого становища у Всесвіті та отримання однозначної відповіді щодо належних засад власної природи у вигляді орієнтованого на математичне природознавство знання. Отримані висновки є невтішними стосовно можливостей позитивних та амбітних результатів самопізнання. Філософ зауважує: «... може бути, що я – щось більше, ніж сам розумію» [1, с. 200].

Як бачимо, потужний геній Декарта проявляється у його спроможності протистояти спокусам епохи наукової революції та усвідомленні принципової неможливості людини уподібнитися Богові за допомогою знання. Здавалось б, ця констатація суперечить добре відомій тезі про раціоналістичність людини як прояву її божественності. Як правило ті, хто схильний однозначно кваліфікувати позицію Декарта як представника інструментального розуму або панраціоналіста оминають увагою його наголошення на гіпотетичності тези щодо раціоналістичності людини як прояву її божественності. Окреслюючи власну позицію, сам він висловлюється в «Медитаціях» досить стримано, зауважуючи: «є вельми вірогідним», що хоча людину як істоту розумну створену «за Його образом і подобою, й що ця подібність... сприймається мною через ту саму здатність, через яку сприймаю самого себе» [(1, с. 210)]. Пояснюючи підстави зазначеної гіпотетичності, насамперед варто привернути увагу до істотного аспекту людської природи, а саме – наявності інтенції на щось вище та більш довершене, яке має невіразні обриси в контексті орієнтації на ідеали природознавства та

має значно складнішу природу. А тому, окреслюючи власне бачення природи людини, він, по-перше, застосовує поняття невідомої досі субстанції, по-друге, наголошує на ключовій значущості тих вимірів та здатностей, які присутні у вигляді нереалізованого потенціалу. Аналізуючи проблему природу відчуттів, він констатує неспроможність сучасного йому рівня науки пояснити їх і припускає існування деякої активної субстанції, яка досі нам невідома. Остання, на його думку, «не може перебувати в мені самому», а отже – «їй належить бути в якійсь відмінній від мене субстанції» [1, с. 266]. Усвідомлюючи обмеженість сучасної йому картини світу, Декарт неодноразово наголошує на тому, що в людині існує «багато потенційного», способи увиразнення чого ще недостатньо прояснені: «є в мені ще й деяка здатність, поки недостатньо мною пізнана» [(1, с. 186)].

Для Декарта змістовна конкретизація позиції щодо природи тих вимірів природи людини, які присутні в нас потенційно, тісно пов'язана з вирішенням проблеми доступного нам способу інтерпретації сполученості людина – Бог. Одним з наслідків останньої тези є максимальна драматизація питання про те, в який же спосіб ми можемо досягнути сполученості людина – Бог? Розглядаючи це питання, варто пам'ятати про згадувану вище парадоксальність способу мислення Картезія, яка проявляється в тому, що хоча людина неспроможна досягати цілі Бога, водночас вона має безпосередній доступ до першопричин речей. Іншими словами, йдеться про те, що людині дано як опосередковане мислення, яке зовні «накидає» необхідність речам, так і безпосередній доступ до їх внутрішньої природи. Окреслюючи останнє, він наголошує: внутрішня «необхідність самої речі, себто існування Бога, детермінує мене мислити так» [1, с. 242]. Драматична напруга питання про доступний нам спосіб інтерпретації сполученості людина – Бог спонукає нас зосередити увагу на синкретичності способу мислення Картезія. Цей момент справедливо наголошується в публікаціях Ж.-Л. Марйона. Вказуючи на поєднання у нього поетики та теології, філософії та науки, дослідник водночас акцентує досі недооцінений високий статус поетів. Останні наділяються певним авторитетом непогрішимості, оскільки «свідчать про початкову свободу

Бога при зіткненні з долями» [10, с. 115]. Виходячи з наведеної констатації сьогодні в процесі неупередженого ознайомлення з текстами Декарта легко знайти підтвердження для тези про істотність поетики для його способу філософування. Зокрема, йдеться про сторінки відомого листа до французького перекладача, надрукованого як Передмова до «Принципів філософії» 1647 р., які засвідчують факт неодноразового вживання ним як синонімічних понять «знання» та «мистецтво» (*le savoir, les arts*) [6, АТ ІХВ: 2, 18]. Переконливим аргументом щодо істотності мистецтва для Декарта також є характеристика в одному з останніх параграфів «Принципів» окремих галузей філософії як видів мистецтва – «медицина і механіка як і всі інші мистецтва» [6, АТ VІІІА: 327]. Безперечно, що звертання до поетики як способу осмислення метафізики Декарта відкриває нові можливості для осягнення окресленої ним метафізики, яка є вченням про передумови становлення особистості.

Публікації останніх років щодо поетики мислителя [7; 13] проливають нове світло на його спадщину. Але ґрунтовне використання їх ідейного багажу лежить поза межами даного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Декарт Р. Медитації про першу філософію / *Метафізичні медитації. «Медитації» Декарта у дзеркалі сучасних тлумачень*: Жан-Марі Бейсад, Жан-Люк Марйон, Кім Сан Он-Ван-Кун, пер. з фр. і лат. К. : Дух і Літера, 2014. 368 с. С. 115–292.
2. Малівський А. М. Незнаний Декарт: антропологічний вимір у філософуванні. Дніпро : Герда, 2019. 300 с.
3. Antoine-Mahut D., Gaukroger St. eds. Descartes' Treatise on Man and its Reception. Vol. 43. Springer, 2017. 304 p.
4. Ben-Yami H. Descartes' Philosophical Revolution: A Reassessment, Palgrave Macmillan, 2015. 281 p.
5. Clarke D. M. Descartes: A Biography, Cambridge University Press, 2006. 520 p.
6. Descarte R. Œuvres complètes in 11 vol. Paris : Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery, 1996.
7. Gilby E. Descartes's Fictions: Philosophy with Poetics. Oxford University Press, 2019. 225 p.

8. Malivskiy A. Cartesian Personal Metaphysics. *Антропологічні виміри філософських досліджень. Зб. наук. праць.* 2020. № 17. С. 156–167.

9. Marion J.-L. Cartesian metaphysics and the role of the simple natures. *The Cambridge Companion to Descartes, Edited by John Cottingham.* Cambridge University Press, 2006. P. 115–139.

10. Marion J.-L. On the Ego and on the God. Further Cartesian Questions. New-York, 2007. 277 p.

11. Nolan L. Descartes's Metaphysics. *Nadler, Steven, Tad M. Schmaltz, and Delphine Antoine-Mahut, eds. The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism.* Oxford University Press, 2019. P. 827; 89–105.

12. Renault L. Descartes moral philosophy. *Nadler, Steven, Tad M. Schmaltz, and Delphine Antoine-Mahut, eds. The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism.* Oxford University Press, 2019. P. 827; 226–239.

13. Waldow A. Experience Embodied: Early Modern Account of the Human Place in Nature. Oxford University Press, 2020. P. 295.

REFERENCES

Antoine-Mahut, D. & Gaukroger, S. (Eds.). (2017). *Descartes' Treatise on Man and its Reception (Vol. 43).* Springer. [In Ukrainian].

Ben-Yami, H. (2015). *Descartes Philosophical Revolution: A Reassessment.* Springer.

Clarke, D. M. (2006). *Descartes: A Biography.* Cambridge University Press.

Dekart, R. (2014). Meditations on the first philosophy. In *Медытатсиі» Дєкарта у дзеркалі сучасних тлумачен.* Kiev: Dukh i Litera. [In Ukrainian].

Descartes, R. (1996). *Œuvres complètes:* in 11 vol. Paris: Vrin, publiées par Ch. Adam et P. Tannery.

Gilby, E. (2019). *Descartes's Fictions: Philosophy with Poetics.* Oxford University Press.

Malivskiy, A. (2020). Cartesian Personal Metaphysics. *Антропологічні виміри філософських досліджень (Anthropological measurements of philosophical research), No. 17.* [In Ukrainian].

Malivskiy, A. (2019). *The Unknown Descartes: The Anthropological Dimension in Philosophy.* Dnipro: Herda. [In Ukrainian].

Marion, J.-L. (2006). Cartesian metaphysics and the role of the simple natures. *The Cambridge Companion to Descartes.* Cambridge University Press.

Marion, J.-L. (2007). *On the Ego on the God: further Cartesian question*. New York.

Nolan, L. (2019). Descartes's Metaphysics. In *The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism*.

Renault, L. (2019). Descartes Moral Philosophy. In *The Oxford Handbook of Descartes and Cartesianism*.

Waldow, A. (2020). *Experience Embodied: Early Modern Account of the Human Place in Nature*. Oxford University Press.

Anatoly Malivskiy

Candidate of Philosophical Sciences (Ph.D.), Associate Professor of the Department of Philosophy and Sociology, Academician V. Lazaryan Dnipro National University of Railway Transport; Dnipro, Ukraine; e-mail telepat-57@ukr.net; ORCID 0000-0002-6923-5145

Descartes' metaphysics as a doctrine of the conditions of the self-development of personality

Abstract

Emphasizing the debatable nature of the impersonal reception of Descartes' metaphysics, the author proposes to focus on its interpretation as a condition of personal self-realization. The presence of constructive potential in the legacy of the thinker is evidenced by the movement "Back to Descartes" represented by well-known philosophers of the twentieth century. The reasons for the popularity of "Meditations" are associated with the presence of invariant values and meanings in it. Interpretation of the thinker's legacy in the context of the unfinished Copernican revolution allows us to understand the factors of actualization of the proper principles of human behavior. In the process of appealing to private correspondence, the legitimacy of a) attribution of the period of work on incomplete "Rules" to the stage of formation of Descartes' metaphysics and b) personal nature of motives for starting and stopping work on unfinished text is substantiated. Analysis of Descartes' legacy as an understanding of the preconditions for the self-development of the personality allows

the author to emphasize the substantive affinity of his position with the teachings of Kant. We are talking about a) the limits of human knowledge as a prerequisite for freedom and b) the fundamental difference between human knowledge and external things. Forms of distancing metaphysics from science and religion are distinguished. Descartes' study of metaphysics testifies to his balanced attitude to the temptations to exaggerate the significance of human being in the universe and the absolutization of his thinking. Awareness of the peculiarity of knowledge about the metaphysical nature of human being determines his appeal to art. The author connects further prospects of research of metaphysics of the thinker with studying of its poetic component.

Keywords: *Descartes, metaphysics, personality, freedom, science, ethics, religion, poetics.*